

Светослав Риболов (София)

ПРИЧИНИ ЗА СХИЗМАТА СПОРЕД ПАТР. МИХАИЛ КИРУЛАРИЙ И ОПИТИ ЗА СВАЛЯНЕТО Й ДО IV КРЪСТОНОСЕН ПОХОД

Въпросите по отношение на трагичната схизма през XI в. между Рим и Константинопол винаги са били актуални, но днес те са особено важни във връзка с интересното развитие на сътрудничеството между римокатолици и православни християни в условията на съвременната западна цивилизация, особено в рамките на ЕС. През целия XX в. обаче се наблюдава взаимен интерес и все по-добри отношения между двете църковни общности, преливащ и в сферата на богословския диалог. Особено след II Ватикански събор този взаимен интерес прерасна и в редица междуденоминационни дейности, съсредоточени върху изследването на богословските различия и откриването в дълбочина на спорните въпроси, като се започна от детайлите, за да може да се достигне до базисните различия. Така вече няколко десетилетия действа комисия по диалога между двете деноминации, която не е обвързана с вече до голяма степен дискредитиралото се заради политическите си измерения по време на студената война икуменическо движение, а представлява сериозни богословски авторитети, които заседават периодично и осъществяват богословски дебати в дух на добронамереност и искрен интерес. До голяма степен политически мотивираното и официозно участие на православни представители в този диалог през годините на атеистичния режим в Източна Европа, сега е заменено от съвсем естествен зваимообмен и свободна комуникация между представители на тези църковни общности. В рамките на ЕС, където България е член преди всичко поради желанието на мнозинството от своето население, тези взаимовръзки се превръщат в естествено състояние на обществото. Полярният свят вече не съществува, а Европа е голямата ни Родина.

По редица обективни причини в България за този диалог не се говори много. В тази връзка могат да се изтъкнат значителните вътрешни проблеми, свързани най-вече със схизмата в БПЦ от 90-те години на XX в. и други вътрешни проблеми в началото на XXI в. Това е една от важните причини, поради които той остана встрани от вниманието на нашето богословие. С малки изключения български академични богослови и

клирици не участват в него. Българската публика все пак би следвало да бъде запозната с този диалог, имайки предвид не само задълбочаващата се евроинтеграция, но и новите реалности в положението на България в Европа и света.

Разбира се, за да се подходи към съвременното измерение на този богословски процес, би следвало да се обърнем към самото начало на спора, довел до схизмата между патриаршиите на Рим и Константинопол, който впоследствие довежда и до редица други проблеми, в много отношения имащи труднопреодолим характер и засягащи не просто догмата, а каноничния статут на редица църковни общности, намиращи се на друга канонична територия, намесата на редица чисто политически и социални фактори, които поставят тревожно далече в продължение на векове християните от двете традиции.

В творчеството на Константинополския патриарх Михаил Кируларий, колкото и куриозно да звучи, на схизмата са посветени само две писма, въпреки че той е едно от основните действащи лица в събитията. Този факт, както ще видим, не е случаен. Въпросните две писма са отправени до Антиохийския патриарх Петър. Запазано е и решението по този въпрос на самия Константинополски поместен събор от същата година, свикан от същия патриарх. Политическият мотив за влошаването на отношенията между двете църковни йерархии в средата на XI в. е желанието на папа Лъв/Лео IX (1048/9-1054), заедно с братовчеда на германския крал Хенрик III да започне кампания по усвояване на южноиталийските територии, дотогава подчинени на Константинопол и намиращи се под прякото влияние на Константинополската патриаршия. Това, разбира се, е стара разпрания между двете древни патриаршии – Константинопол и Рим, дължаща се на промяната на диоцезите им с течение на вековете. Докато през IV, дори до VI в., диоцезът на Рим достига до Солун, Сердика и по тази линия на север, през следващия век тя се е изместила съществено на Запад, като влиянието на Рим е отслабнало, поради демографския и икономически срив на Запад. От VIII в. и през следващия IX в. обаче значителното демографско и икономическо развитие в Западна Европа започва да действа в обратна посока. Още през 751 г. Равенската екзархия, намираща се под прекия контрол на Константинопол, е закрыта, а папа Николай I (858-867), въз основа на това, че младата Българска държава разполага с територии до днешния Белград и Сирмиум в Сърбия и дори до Унгария на Запад, се опитва да привлече българския княз Борис и цялата му държава под лоното на Римската църква. Въпреки че той поставя своите претенции върху исторически факти, това не трогва Константинопол благодарение на даденостите в онзи исторически момент и тази дейност на Римския папа получава сериозен отпор в лицето на не един патриарх в столицата на Източната империя. В този ред на мисли, можем да споменем мнението на гръцкия изследовател Петрос Григориу,

който в пространното си съчинение „Отношенията между католици и православни“ (Атина, 1958)¹, поставя като основна причина за схизмата систематичното и задълбочаващото се взаимно отчуждаване, взаимното непознаване, започващо от незаинтересованост от езика на другия и достигащо до тежки заблуди, граничещи с глупостта. Той дава и редица примери с водещи личности на Запад и на Изток между V и XIII в., които не познават съответно гръцки или латински език, и които всъщност не изпитват никаква заинтересованост да научат езика и мисленето на другия и съответно – да се запознаят с неговата рефлексия и опит върху божественото откровение, върху самите евангелски събития, стоящи в основата на самото битие на Църквата.

*В продължение на векове, от 732-733 г. до втората половина на XI в., територии в Южна Италия като Кампания (Гета, Неапол, Амалфи), Калабрия и Апулия остават под много силно влияние на Константинополската църква. Бари и Бриндизи със сигурност остават византийски до 1071 г.², когато са завзети от норманите. При второто им нашествие в Италия те се отправят на юг, а папа Льв IX (1049-1054) естествено е в съюз с администрацията, лоялна към императора в Константинопол. В края на 1052 и началото на 1053 г. обаче войските на Рим са разбити, а папата дори попада в плен на норманите. През следващите няколко десетилетия северните варвари продължават с променлива активност да притесняват не само населението на Италия, но и да застрашават сериозно Църквата. Междувременно обаче в клира на Римската църква назрява с постоянна сила стремеж за дистанциране от Константинопол, който е обусловен от желанието Римският престол да се утвърди като водеща катедра в християнския свят, да се наложи безусловно целибатното свещенство и да се елиминира практиката за продаване на църковните постове – т.нар. „симония“. Още един важен фактор в назряващия разнобой е и утвърждаващата се практика сред немския клир да се прибавя към Никое-Константинополския символ на вярата *Filioque*. На 14 февруари, 1014 г., папа Бенедикт VIII *коронова Хайнрих Втори за император на „Свещената Римска империя“, а Символът на вярата е изречен с новата прибавка. Оттогава насетне това става практика в самия Римската църква.**

Първото действие обаче, възприето на Изток като враждебно, е затварянето от папа Льв IX на архиепископията на Сипонто и свалянето на нейния архиепископ, лоялен към Константинопол. Това действие е съпроводено и с редица други насилия спрямо местното население в Южната

¹ Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικῶν καὶ Ὀρθόδοξων* (Αθήναι, 1958), 468 sq.

² Вж. А. Michel, „Der kirchliche Wechselverkehr zwischen West und Ost vor dem verschärften Schisma des Kerullarios (1054),“ *L'Orient syrien*, 1 (1952), 145-173; J.Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* (Paris 1904), 453-551.

част на Италийския полуостров. Малко след това епископът на Трания в Апулия Йоан³ получава писмо от архиепископа на Охрид и цяла България Лъв, който в този момент се явява един от най-западните епископи, лоялни към Константинопол. В него той критикува латините за редица църковни практики като употребата на азими (безквасен хляб) в божествената Евхаристия, за постните дни, за това, че почитат съботата, за това, че ядат удушени животни, за това, че не казват „Алилуйя“ по време на Четирдесетницата (Великия пост), освен на самия Великден (Пасха). Не е запазено второ негово писмо, в което вероятно е критикувал римските епископи за учението за това, че „Духът изхожда и от Сина“ (Filioque)⁴. Тези писма биват възприети в Рим като лично вдъхновени и едва ли не написани от самия Константинополски патриарх Михаил Кируларий, и просто препратени от Лъв Охридски. В науката обаче днес е вече неоспоримо доказано, че патриархът няма никакво участие в съставянето им⁵. Освен това, напълно естествено е председателят на най-западната местна автокефална Църква, в случая Българската, числяща се към източната традиция, сродна с тази в Константинопол, да се вълнува от нововъведенията в учението и практиките на Римската църква, доколкото нейните епархии граничат с неговия диоцез. Знаем, че по онова време Охридската архиепископия, назоваваната и като архиепископия на цяла България, обхваща всъщност доста голяма територия, простираща се както върху пределите на Българското царство, така и на други територии, намиращи се под влиянието на Източната империя.

Тези писма дават повод на папа Лъв IX да отправи остро писмо до патриарх Михаил Кируларий, в което да изтъкне няколко важни за него опорни точки, които явно в Константинопол не разбират. На първо място, подобно на Николай I през IX в., и този папа държи на първенството на Римския епископ, което обвързва с неговата незаблудимост по догматически въпроси; държи и на неговата двойна власт – църковна и политическа, за което представя документа *Donatio Constantini*⁶. От писмата на самия патриарх е ясно, че отговорът на Михаил

³ По онова време тази епископска катедра се числи към диоцеза на Константинопол в Италия.

⁴ Вж. текста: Cornelius Will, edit., *Acta et scripta quae de controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant* (Lipsiae, 1861), 65-85; по-старо издание: PG 120, 863-844.

⁵ Вж. А. Michel, „Der Autor des Briefes Leos von Achrida. Eine Väterversammlung des Michael Kerullarius,“ *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 3 (1922), 49-66, който прави преглед на по-ранната дискусия върху авторството на тези писма; както и ejusdem, „Lateinische Aktenstücke und Sammlungen zum griechischen Schisma.“ *Historisches Jahrbuch im Auftrag der Görres-Gesellschaft* 60 (1940), 55-57.

⁶ Издание на текста: С. Will, op. cit. 65-85, и по-старо: J.-D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio* (Lipsiae, 1903), t. 19, 635-656. Тези претен-

Кируларий до папа Лъв IX е бил в дух на помирение и е опит да се излезе от сложната ситуация⁷. Макар че самият папа свидетелства за това поведение на патриарха на Константинопол⁸, той до такава степен вероятно е бил за-сегнат от писмата на Лъв Охридски, че изпраща делегация в Константинопол, водена от кардинал Хумберт. Не е много ясно какво точно са вършили по време на престоя си в Града, но действията им са описани от домакините като предизвикателни, дори оскърбителни. Най-лошото се случва на 16 юли, 1054 г., когато групата влиза демонстративно по време на божествената Литургия в харама „Света София“ и поставя на светата Трапеза кратък текст – *libellum*, в който е написано, че бива отлъчен патриарх Михаил Кируларий с цялата верна нему йерархия⁹. Няколко дни по-късно, на 20 юли, 1054 г., патриархът свиква поместен събор в Константинопол, на който поставя под анатема написаните „подхвърления от нечестивци безчестен документ“¹⁰. Събитията са описани подробно във второ писмо на Михаил Кируларий до Антиохийския патриарх Петър¹¹. От запазената документация обаче е видно, че съборът в Константинопол не е отлъчил папа Лъв IX. Изглежда епископите, присъствали на събора¹², са оставили отворена врата за помирение и не са желали да се досига до крайности.

ции обаче не се чуват за първи път. По-рано папа Николай I и Анадриан II са предлагали нещо подобно в документи, които са очаквали източните епископи да признаят. Такъв е случаят с Константинополския събор от 869/870 г., на който е предложен *libellum* от страна на Рим, с подписването на който източните признават върховната власт на Римския папа (J.-D. Mansi, op. cit., t. 16, 27-28). Същото е предложено в писмо от папа Марин до император Василий I Македонец през 885 г. (J.-D. Mansi, op. cit., t. 18, 12-13). Иначе този документ през Ренесанса е обявен за по-късен фалшификат.

⁷ Вж. Michaelis archiep. Const., *Epistola III.3; IV.24* (PG 120, 784B; 813C).

⁸ Leonis IX, *Ep. ad Constantinum monach.*, in C. Will, op. cit., 88.

⁹ Текстът е издаден като *Excommunicatio qua feriuntur Michael Caerularius et ejus sectatores*, in C. Will, op. cit., 153-154; и по-старо издание: PG 120, 741-745.

¹⁰ Σημείωμα περὶ τοῦ ῥηθέντος πικτακίου ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ παρὰ τῶν ἀπὸ Ῥώμης πρέσβεων κατὰ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Μηχαίλ, μηνὶ Ἰουλίῳ ἰνδικτ. ζ', in: C. Will, op. cit., 155-168; и по-стари издания в: PG 120, 736-748; J.-D. Mansi, op. cit., t. 19, 812-821.

¹¹ Издание: Ep. II ad Petrum patr. Antioch., in C. Will, op. cit., 184-188; и по-старо издание: PG 120, 816-829.

¹² Според един доста по-късен документ – История на вселенските събори, запазена единствено в ръкопис (204 от Библиотеката на метоха на Светия Гроб в Константинопол), – на събора са присъствали председателите на няколко поместни църкви – на Константинопол, Антиохия, България, Кипър, както и представители на Александрия и Йерусалим. Присъства също и самият василевс. Ръкописът е цитиран с откъс от лист 249 у: Ἰ. Καρμίρης, *Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, т. А' (Αθήναι 1960), 334-335.

Междувременно ситуацията става още по-заплетена, тъй като на 13 юли умира папа Лъв IX, така че каноничната стойност на документа представен в „Света София“ от кардинал Хумберт става обект в ново време на преосмисляне от самите римокатолически изследователи. Остава отворен въпросът до каква степен за неговото издаване е виновен кардинал Хумберт и докъде се простира отговорността на самия папа Лъв IX¹³. Дали изобщо този документ е валиден в тази ситуация? От запазената документация, отразяваща тези събития е очевидно, че патриарх Михаил е в отбрани телна позиция, а папа Лъв IX търси реванш за обвиненията на Охридския архиепископ Лъв. Това дава основания на православни изследователи като Тудор Попеску и Йоанис Кармирис да заключват, че „вината за схизмата е на самия папа Лъв“¹⁴.

Разбира се, без да се вглеждаме, бих казал неконструктивно, във „вината“ за спора, ще се опитаме да разгледаме важните за патриарх Михаил Кируларий точки, в които двете църкви нямат сходимост и да ги подредим по важност. Общо взето най-значимите в това отношение текстове на патриарх Михаил са неговите първо и второ писма¹⁵. Със сигурност и съборният томос, който отлъчва Римския епископ, е силно повлиян от мисълта и изказа на патриарха¹⁶. В първото той обяснява на събрата си патриарх Петър Антиохийски, че е бил изпратил писмо до папата чрез бестиарита, който обичайно пренася писмата на василевса до дукса и магистъра на Италия Аргирос. В това писмо той иска да декларира добронамереност и да уреди породилото се по-рано недоразумение. Тази му инициатива обаче е саботирана от Аргирос, от епископа на Амалфи, от още един чиновник, номинално служещ на Ромейската държава, но очевидно заедно с останалите двама желаещ да zlepостави патриарха в очите на папата. Също така, в тези параграфи от писмото (3-5) се казва, че парите, които василевсът изпраща на Аргирос за под-

¹³ В това отношение вж. E. Herman, "I legati inviati da Leone IX nel 1054 a Costantinopoli erano autorizzati a scomunicare il patriarca Michele Cerulario?" *Orientalia Christiana Periodica* 8 (1942), 209-218.

¹⁴ Th. Popescu, «Διατί ἐπετέθη κατὰ τῶν Λατίνων ὁ Πατριάρχης Μιχαὴλ Κηρουλάριος;» *Ἐναίσιμα ἐπὶ τῆς 35ετηρίδι Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου* (Ἀθῆναι, 1931), 385; I. Καρμίρης, *Ἡ διαίρεσις τῆς Χριστιανοσύνης καὶ δυνατότης ἐπανένωσεως αὐτῆς. Ἐπὶ τῇ 900ῇ ἐπετείῳ τοῦ Σχίσματος 1054-1954* (Κωνσταντινούπολις, 1954), 10.

¹⁵ *Ep. ad Petrum patr. Antioch. I et V*, in: C. Will, op. cit., 172-184; 184-188; и по-старото издание у PG 120, 781-796. В корпуса документи, свързани с личността на патриарх Михаил, публикувани в PG, първото е под номер 3 (Γ'), но всъщност от неговите писма в този корпус се пада първото, а второто е отпечатано в корпуса под номер 5 (E') – PG 120, 816-820.

¹⁶ Текстът е издаден в PG 120, 735-748, както и в по-новите: C. Will, op. cit., 155-168; I. Καρμίρης, op. cit., 343-348.

държане на крепости и инфраструктура, последният прибира за себе си в корупционна схема и че всъщност действа против царството на Романия¹⁷. По думите на патриарха самият Аргирос на четири пъти е отказвал да приеме причастие от него (пар. 7)¹⁸ и лично, по свидетелството на бестиарита, е отворил патриаршеските писма до папата и ги е прочел, без да има право на това, след което е пратил до папата подправени такива уж от името на патриарха (пар. 5)¹⁹. В пети параграф се казва и за архиепископа на Амалфи, че е бил прогонен от катедрата си, подложен на гонение, и че само номинално се нарича все още архиепископ²⁰. В параграф 6 от първото писмо се разкрива характерът на посланическата група, пристигнала от Италия в Константинопол, в чиито състав са включени въпросните персони. След дръзко държание в столицата и не почитайки патриарха с поклон, те дори отказват да седнат зад Светата Трапеза заедно с митрополитите. След като демонстративно оставили на олтара своето писмо-либелум, бързо се оттеглили без да казват нищо. В текста на документа патриархът открил „същите лъжи и сквернословия“, и казаното по отношение на безквасниците, които бил чул още от Аригирос по-рано по време на неговото пребиваване в Града (пар. 6-7)²¹. В следващите два параграфа патриарх Михаил споменава, че препраща на Петър кореспонденцията си с папата и прави преглед на събития в историята, когато Римският епископ се е отделял от Църквата – като папа Вигилий в случая с отказа му да осъди Теодорит и Ива Едески (пар. 8-9). Тук, в 9-ти параграф, Константинополският патриарх всъщност дава да се знае точната причина, поради която е решил така нашироко да запознае своя събрат Петър Антиохийски с проблема. Говорело се в столицата, че за разлика от патриарсите на Александрия и Йерусалим Петър Антиохийски продължава да държи в диптисите, т.е. да поменава, Римския епископ. Така че целта на Михаил Кируларий е с изпращането на цялата документация по спора да убеди своя съслужител в правотата на позицията, която защитава²².

*Патриарх Михаил Кируларий твърди, че участниците в делегацията от Рим не само приемат други ползващи безквасен хляб в божествените тайнства, но и самите те същото правят (патр. 10)*²³. Това обаче, по неговите думи, не е най-големият проблем. По думите на патриарха те всъщност споделят доста големи заблуди, имащи много по-сериозен

¹⁷ C. Will, op. cit., 174-176.

¹⁸ Ibid. 177.

¹⁹ Ibid. 176.

²⁰ Ibid. 175.

²¹ Ibid. 177.

²² Ibid. 178-179.

²³ Ibid. 179.

характер (пар. 11)²⁴. Тях той класифицира като два основни вида – едни засягат традицията, а други самия догмат на Църквата. Онези, които се отнасят до първото, и представляват юдаизираща практика според него са следните: а) Употребата на азими (безквасници) в божествена Евхаристия; б) това, че ядат удушен добитък; в) това че почитат съботата, като постят, и ядат в петък сирене и яйца; г) принуждават свещениците да се стрижат и бръснат; д) това, че монасите ядат свинска мас и кожа в първата седмица на Великия пост, и е) това, че правят същото на заговезни и сирни заговезни (пар. 12-13)²⁵.

Другите заблуди, описани от патриарха като догматически, са следните: а) това, че препятстват брака на свещенството, т.е. не приемат в клира женени мъже (пар. 13)²⁶; б) на причастието един от съслужещите яде безквасния хляб и не допуска останалите да го правят; в) епископите носят пръстени и твърдят, че това са венчални пръстени с Църквата; г) същите участват във военни действия, носят оръжие и убиват хора; д) при кръщение потапят само един път кръщавания във водата, а не три пъти в името на Отца, Сина и Светия Дух и слагат сол в устата на кръщавания; е) не почитат иконите на светците и техните мощи (пар. 14)²⁷; ж) не признават отци на Църквата като Василий Велики, Григорий Богослов, Йоан Златоуст; з) най-голямата заблуда, според патриарха обаче е това, че добавят думи в символа на вярата – те казват следното: „вярваме.. и в Духа свети, Господа животворящия, Който от Отца и от Сина (Filioque) изпожда“. Това, последното е най-велика заблуда и изменя учението за троичния Бог. Такива думи патриархът не познава в учението на Църквата (пар. 12)²⁸. Въпреки това, според свидетелството му, западните делегати са обвинили източните епископи в юдаизъм и държат последните да преподават не друго, а засвидетелстваното погоре от техния безчестен документ (пар. 15)²⁹.

Второто писмо на Кируларий е значително по-кратко. В първите два параграфа патриархът се оплаква от поведението на монасите, дошли от Италия³⁰. В параграфи 3, 4 и 5 прави кратък обзор на случката от 16 юли и обръща внимание най-вече на това, че латинските монаси са се отнесли неуважително към светата Трапеза и Тайнството на тайнствата, като са оставили на престола своя документ без нищо да казват и на

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid. 180-181.

²⁶ Ibid. 181; както и решението на Константинополския събор (ibid., 155-168).

²⁷ Ibid. 183.

²⁸ Ibid. 181.

²⁹ Ibid. 183-184.

³⁰ Michaelis Cerularii, *Ep. II. ad Petrum patr. Antioch.*, in: C. Wiil, op. cit., 184-185.

твърдението, че Дух Свети изхожда и от Сина³¹. В параграфи 6-8 Михаил Кируларий обяснява, че е пратил съобщение и копие от текста на латините също в Йерусалим и Александрия, за да знаят събратята му за какво става дума³².

Както виждаме, основанията за схизмата не изглеждат преодолими и в повечето случаи не засягат същностни проблеми между двете църковни катедри. Като изключим въпроса за изхождането на Светия Дух, останалите въпроси едва ли биха били определени като догматически, т.е. вероучителни, с други думи – не засягащи ядрото на християнското верую. При това положение идва логичният въпрос: до каква степен схизмата в онази епоха се възприема като съществувал проблем?

Онова, което се изтъква от редица изследователи през последните няколко века, е фактът, че има вероятност общението да е прекратено или да е било в известна криза и по-рано. Причината е, че последният записан в диптисите в Константинопол папа е Йоан XVIII (1003-1009)³³. Със сигурност обаче ситуацията през 1054 г. е комплицирана, тъй като в Италия са налице военни поражения, папата е поставен практически в положение на окупация, а надежда за промяна няма. Милтон Анастос смята, че делегацията в Константинопол е изпратена именно за преговаря за поредна военна помощ³⁴. Това може да обяснява и внимателното отношение не само на патриарха, но и на император Константин IX, който също се обръща към папата с помирителни думи³⁵. Изострянето на колизията между тричленната делегация от Рим, начело с Хумберт, от една страна, и патриарха на Константинопол и императора – от друга, по-скоро се дължи на несдържането на нервите от двете страни в кризисен за Италия момент, както и на намесата на Хумберт, който не се оказва на ниво в историческите си познания по въпроса, с настояване да се казва символът на вярата с *Filioque*. Последният разговор между двете страни става повод за свикването на събора и отлъчването на Хумберт³⁶.

Въпреки изпуснатите нерви и влошените отношения връзките не са окончателно прекъснати. През 1072 г. папа Александър II (1061-1073) изпраща делегация да предаде своите поздравления на император Михаил VII Дука

³¹ Ibid. 185-187.

³² Ibid. 187-188.

³³ Вж. St. Runciman, *The Eastern Schism* (Oxford, 1955), 28-40.

³⁴ Вж. M. Anastos, *Aspects of the Mind of Byzantium (Political Theory, Theology, and Ecclesiastical Relations with the See of Rome)*, (Michigan: Ashgate, 2001), &19.

³⁵ Писмата им не са запазени, но за съдържанието имаме сведения от писмото на Михаил Кируларий до Петър Антиохийски, пар. 3 (C. Will, op. cit., 173-174; PG 120, 784AB); както и от писма 102 и 103 на папа Лъв до Михаил Кируларий (C. Will, op. cit., 65-85, 89-92; PL 143, 773B-781A).

³⁶ Вж. отговорите на Хумберт (C. Will, op. cit., 92-126; 126-150; 150-152), както и отлъчването на М. Кируларий от Хумберт (ibid., 153-154).

(1071-1078) по случай възкачването му на престола. Преговорите за вдигане на анатемите не се състояват по настояване на патриарх Йоан VIII Ксифилинос (1064-1075) и висшия държавен служител и ревностен ученик на патриарха Михаил Пселос³⁷. Въпреки това е засвидетелствано уважение и добри намерения от страна на двора в столицата.

От запазено писмо на новия папа Григорий VII (1073-1085) от 9 юли 1073 година става ясно, че още на следващата година самият император Михаил се е обърнал с писмо до него с искане да се подновят преговорите за вдигане на анатемите и подновяване на съгласието между апостолските престоли³⁸. Изглежда в писмото император Михаил е поискал и изпращане на военна помощ против турските племена в Мала Азия и Светите Места. Междувременно папата е успял да събере около 50 хиляди мъже, които да изпрати в Мала Азия против турците, за което става ясно от негово писмо до крал Хейнрих IV от 7 декември същата година³⁹. През цялата 1074 г. преговорите се водят, но не довеждат до помирение⁴⁰.

Следващ опит за помирение между 1089 и 1099 г. подемат император Алекси I Комнин (1081-1118) и папа Урбан II (1088-1099). Малко по-рано Константинополският патриарх Николай III Граматик е изпратил писмо на папа Урбан, в което го третира като равен въз основа на решението на Трулския събор, провъзгласяващо го за Вселенски (Οἰκουμηνικός Πατριάρχης), и също му изпраща кратка вероизповед, с която желае да запознае опонента си с основите на своята вяра⁴¹. В края на преговорите папата успява да събере източни епископи, както и клирици от Южна Италия и Сицилия в Бари през 1098 година⁴². Тук особена роля изиграва Хайделбергският епископ Анселм. Той приложил толкова силни аргументи пред гръцките си колеги, че те не могли да защитят своята позиция адекватно. В крайна сметка, убедени от него, всички се оказват единодушни, тъй като са подписали документите на събора, които обаче не са запазени⁴³.

³⁷ Вж. П. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικῶν καὶ Ὁρθόδοξων* (Αθήναι, 1958), 482; cf. M. Jugie, *Le Schisme Byzantine, aperçu historique et doctrinal* (Paris, 1941), 247 sq.; eijusdem, "Schisme byzantine," *DTC* 14.1, 1363-1372.

³⁸ Текстът е на латински и е публикуван в: Ph. Jaffé (ed.), *Bibliotheca rerum germanicarum, t. II: Monumenta gregoriana* (Berolini 1865), 31-32.

³⁹ Текстът е запазен в латинския си оригинал и издаден в: *ibid.*, 144-146.

⁴⁰ П. Γρηγορίου, *op. cit.*, 482.

⁴¹ H. Holtzmann, "Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexis I. und Papst Urban II. im Jahre 1089". *BZ* 28 (1928), 38-67.

⁴² Вж. G. Gresser, *Die Synoden und Konzilien in der Zeit des Reformpapsttums in Deutschland und Italien von Leo IX. bis Calixt II. 1049-1123*, Paderborn etc. 2006, 321-327.

⁴³ Вж. J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio, t. XX, Venetiis 1775, 947-952* – тук са поместени две малки описания на събора и едно писмо на папа Урбан II, засягащо събитието. Вж. също: B. de Montfaucon,

Следващият папа Паскал II (1099-1118) също се наема да води преговори с Алекси I Комнин. Според П. Григориу това се случва през 1112-1113 година. Може да се смята, че преговорите са започнали и по-рано, тъй като според първия издател на едно пространно писмо на папата до Николай Адрианополит, изпратено по Лъв – митрополит на Халкидон, то е написано още пред 1111 г., докато е жив още патриарх Николай⁴⁴. В него се разисква почитането на светите икони така, както е защитено от самия император Алекси Комнин на поместен събор в Константинопол. Текстът е написан така че все едно схизма не е имало никога. Обръщението към императора е почитателно и като към владетел на държавата, към която се числи и престолът на Рим. Скоро след това митрополитът на Милано (Медиоланум) Петрос Хрисоланос, произлизащ от гръкоговоряща среда, урежда през 1112 или 1113 г. богословски дебат в Константинопол, на който се обсъждат правата на Римския епископ като пръв по чест. Доста от местните участници в дебата – не само клирици, но и лаици – изказват сериозни съмнения в стойността на това древно право⁴⁵.

Разговорите са подновени съвсем скоро след това. През 1136 г. при император Йоан II Комнин (1118-1143) в Константинопол се срещат местни епископи с пратеника на обявения за западен император Лотарий II – епископа на Хайделберг Анселм. И този диалог не успява да постигне сваляне на анатемите, въпреки доброто желание и от двете страни. Само няколко години по-късно, през 1155 същият епископ е изпратен от папа Адриан IV при василевса Мануил Комнин (1143-1180). Този път той има по-пространна дискусия с архиепископа на Солун Василий, произхождащ от Охрид. Така и този диалог не довежда доникъде⁴⁶.

През 1170-1172 г. отново от Рим идва делегация от няколко кардинали (не са запазени подробности за участниците), които да договорят сваляне на анатемите, изпратени от папа Александър III (1159-1181). Неясно защо те са се отправили до Анхиало (днес Поморие в България) въпреки забраната на патриарх Михаил III (1170-1178)⁴⁷. Изглежда са искали да се срещнат с някого, вероятно местния епископ, с когото да дискутират по богословски въпроси.

Bibliotheca Coisliana olim Segueriana, sive manuscriptorum omnium Græcorum, quæ in ea continentur, accurata descriptio...: accedunt anecdota bene multa ex eadem Bibliotheca desumpta cum interpretatione Latina, Parisiis 1715, 310. Повече за този диалог при царуването на Алекси Комнин вж.: Н. Holtzmann, "Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexis I und Papst Urban II im Jahre 1089". *BZ* 28 (1928), 38-67.

⁴⁴ То е публикувано от J. D. Mansi, *op. cit.*, 1103-1114, а датировката е даден в бележка на 1103-1104 колона.

⁴⁵ Вж. V. Grumel, "Autour du voyage de Pierre Grossolanus archeveque de Milan, à Constantinople, en 1112," *EO* 32 (1933), 22-33.

⁴⁶ J. Dräseke, "Bischof Anselm von Haidelberg," *ZKG* 21 (1900), 160-185.

⁴⁷ V. Laurent, *Les régestes des actes du patriarcat de Constantinople*, nn. 1121-1122.

Същински разрив обаче настъпва с идването на Балканския полуостров на IV Кръстоносен поход, който, отклонявайки се от предназначенията цел – Египетския халиф, – се оказва акция за ограбването на столицата на Източната Римска империя и други нейни по-богати градове. Кулминацията на тези събития е превземането на Константинопол на 12 април 1204 г., след което той е разграбен и войниците извършват редица варварски постъпки, неподобаващи на християни. Между другото точно като такива те са определени именно от папа Инокентий III (1190-1216), който не един път се обръща с настойчиви писма кръстоносците да не се занимават с Константинопол, а да се отправят на изток. Трагичните събития в Града изключително обезсърчават папата, така че след тях той дори и не се опитва да възобнови срещи на диалога⁴⁸.

Именно след този кръстоносен поход се развива в балканския и то навече в гръцкия фолклор силната антилатинска нагласа, която продължава поне два века. Тези настроения ще отишумяват векове и ще се окажат почти забравени едва в края на XVIII и началото XIX век. Преди трагичните събития от 1184/5-1204 г. практически за схизмата не се мисли като за непреодолим проблем, дори в определени случаи тя се премълчава. Онова, което Михаил Кируларий свидетелства в своите писма дава достатъчно добра картина на периферността на спорните теми и несъотнесимостта им с общата вековна традиция. Да, разбира се въпросът за *Filioque* е стоял, но пък неговата интерпретация в оная епоха се оказва нееднозначна и то именно в аргументацията на Анселм Кентърберийски. За съжаление не е запазена речта на Анселм от събора в Бари, така че само можем да гадаем какво точно им е казал и какъв е бил отговорът на източните епископи. След IV Кръстоносен поход обаче се отваря една широка рана между двете църковни общности, която с времето ще се превърне в статукво, въпреки че в народната ни памет едва ли присъстват още разкази за зверствата на франките в Цариград и околностите му.

⁴⁸ V. Laurent, "La Papauté et la IV Croisade," *L'Unité de l'Église* 62,10 (1933), 135-143; cf. L. Petit, "Acte Synodal du patriarche Nicéphore II sur les privilèges du métropolitain de Trébzonde," *Bulletin de l'Institut Archeologique russe de Constantinople* 8 (1903), 163-164.

Summary

Svetoslav Ribolov (Sofia)

The Schism (1054) in the letters of Patr. Michael Cerullarius and Attempts for Reestablishment of Union until the 4th Crusade

According to the letters of Michael Cerullarius the Schism of 1054 is not a significant event. It is represented as an occasional quarrel between two small groups of clerics. It is obvious that the theological points of disagreement are not in the focus of the spiritual experience of the both traditions – Roman and Constantinopolitan. The Patriarch attempts to accuse for the schism his western counterpart and to convince the Antiochian Patriarch Petrus to cut off his communion with Rome. Nevertheless, until the 4th Crusade the interactions and contacts do not stop and usually the partners from both sides do not emphasize on the anathemas.

Keywords: schism, 1054, patriarch Michael Cerullarius, orthodox theology, dialog, Catholicism.